

MEGJEGYZÉSEK DÉL-DUNÁNTÚL AVARKORÁNAK KUTATÁSI KÉRDÉSEIHEZ

Dél-Dunántúl négy közigazgatási egységének (Tolna, Baranya, Somogy és Zala megyék, valamint értelemszerűen Keszthely környéke) térképére rávetítve az avarkor lelőhelyeit, úgy tűnik, az a kép mely ezáltal kirajzolódik, nem a történeti valóságot tükrözi.

A kutatottság fokát azonnal lemérhetjük és ez egyben a térképet részben magyarázhatja is. Ha a múzeumokban működött szakemberek érdeklődési körét ismerjük, kétélyeink erősödnek. Míg Pécs, Keszthely és Szekszárd az avarkor kutatása szempontjából különlegesen jó helyzetben voltak és vannak ma is, addig Somogy és Zala megyékben csak a legutóbbi időkben állott be változás.

A kutatás a XIX. sz. utolsó éveiben már megkezdődött és eredményei ma is figyelemre méltók.

A múlt század végén munkálkodó Lipp Vilmos, Keszthely környékén hatalmas méretű avarkori temetőket tárt fel.¹ Ezek a feltárások több ezer gyönyörű tárgyat jelentettek a keszthelyi múzeum gyűjteményében. Ha azonban történeti szintézis megvonását erre az anyagra kellene felépítenünk csupán, akkor azt kell mondanunk, hogy aligha alkalmas. Ezt a keménynek tűnő megfogalmazást nem kegyeletsértésnek szántuk, csupán azt kívántuk jelezni, hogy e feltárások megfigyeléseit erős kritikával szabad csak felhasználnunk. Itt azonnal meg kívánjuk jegyezni, hogy Lipp Vilmos a maga korában nem figyelhetett meg olyan jelenségeket, melyeket most számon kérhetnők tőle jogosan.

Wosinsky Mór Tolna megyei munkássága ismert és elfogadott a kutatás előtt. Több avar temető feltárása és gondos közlése² fűződik nevéhez. Ennek ellenére felmerülhet a kérdés, vajon a részletek megítélésénél, megfigyelései kielégítik-e mai igényeinket? Ezt annak ellenére vagyunk kénytelenek megjegyezni, hogy az avarkor szakirodalmában az elsők között tett említést telepek létezéséről.³

Papp László Baranya megyei kutatásai, közlései már a jelen periódusban komoly segítséget jelentenek a reális avar élet megítélésében.⁴

A legutolsó időkben Baranyában Kiss Attila kutatásaira és megfigyeléseire kell figyelmet fordítanunk, bár az összefoglaló jellegű munkával még adósa tudományágunknak.⁵

Keszthely környékének újabb kutatásai Sági Károly nevéhez fűződnek, bár munkássága csak érinti az általunk tárgyalt időszakot.⁶

Somogy megyében Bakay Kornél tett kísérletet az avarkor nehezen megközelíthető periódusainak szétválasztására. Figyelemre méltó az a módszer, melynek segítségével az időrend és a sírok kirablásának összefüggéseit oldja fel.⁷

Jelen sorok írója nagyon nehéz helyzetben van, ha a sírok kirablásának kérdéseit vizsgálja. Az elmúlt néhány esztendő alatt mintegy ezer avar sírt tárt fel Tolna megyében.⁸ Úgy tűnik, nem elegendő a megfigyelések mennyisége és minősége a két kérdés megnyugtató tisztázásához. A magunk részéről hajlunk arra a megfontolásra, hogy a temetőket nem egy leigázott és fellázadt, vagy ellenséges nép dúlta fel bosszú, vagy kincsszerzés miatt, hanem annak okozati összefüggéseit a nagyon mélyen gyökerező hiedelem-világban kell megkeresnünk.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a Kárpát-medence avarkori kutatása túl sok anyaggal rendelkezik ahhoz, hogy a régészeti források kritikai elemzését könnyűszerrel elvégezni módjában állana.⁹

Valójában azt kell mondanunk, hogy a történet-szek által felkutatott írott források új és új adatok birtokába juttatnak bennünket régészeket, de ezekhez az írott forrásokhoz az anyagi műveltség termékeit hozzákapcsolni egyre nehezebb feladatnak bizonyul.

Az avarkor kutatásánál olyan régészeti horizontokkal dolgozunk, melyek korlátai egyre tarthatatlannabbak. Nem áll szándékunkban megerősíteni, vagy elvetni a jelenleg meglévő hármastagozódású korszak-beosztást, csupán kétségeink rendszerezésére törekedtünk.

1. A Kárpát-medencében eddig mintegy 40 000 avar-kori sírt tártak fel.

8. A Gyöng-Vásártér úti avar temető részpublikációi még nem adhatnak átfogó képet, csupán néhány megfigyelésre szorítkoznak. Az Ozora-Újtelepi temetőrész és a Szekszárd-Bogyiszló úti avar temetők még nem publikáltak.

9. A Kárpát-medencében eddig előkerült mintegy 40 000 avar sír teljes feldolgozása szerintünk csak számítógépes technikával oldható meg.

1. LIPP V., A keszthelyi sírmező Bp. 1884.

2. WOSINSKY M., Tolnavármegye története az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896.

3. WOSINSZKY M., Tolnavármegye története... II. 864.

4. PAPP L., JPMÉ 1 (1962) 2 (1963)

5. Kiss Attila több nagy ásatást vezetett, kutatásainak összefoglalása még nem készült el.

6. SÁGI K., VMMK 1 (1963) 39–78.

7. BAKAY K., SMK 1 (1973) 5–86.

2. A temetők zöme csak részben feltárt, legtöbb lelőhelyen 5–10 síros részletet ismerünk.
3. A teljesen feltárt temetők a Kárpát-medencében szétszórtan helyezkednek el, s egyetlen földrajzi egység területén sem rendelkezünk megfelelően reprezentáló anyaggal. Tehát a legjobb esetben is, csak mélyfúrás jellegű megfigyelések állnak rendelkezésünkre.
4. Az avar uralom alatti időszakban a Kárpát-medencében több etnikum volt jelen, mert az uralmat gyakorló avarság maga sem volt egységes nép.
5. Csak a temetőket ismerjük részben, de e korszak településeiről az egyetlen dunaújvárosi telepet kivéve,¹⁰ még elképzeléseink is gyérek.

Ennek a jelenlegi, megmagyarázhatatlan állapotnak feloldására csak abban az esetben vállalkozhat kutatásunk, ha szakít az avarkori társadalmi berendezkedés megmerevedett kategóriáinak szemléletével.

Vitathatatlan, hogy az írott források és a régészeti anyag egy része a nagyállattartó, nomadizáló életmódot sugallja, de már a korai avar periódusban számolnunk kell a letelepedett életmód meglétével. Nem lehet irreális elképzelés az sem, hogy ez a letelepedés nem a téli és nyári szállás kérdésével függ össze csupán, hanem egy olyan életmódot feltételez, mely a földművelést, mint főfoglalkozást teszi a megélhetés alapjává.¹¹

Ha a korai avar kaganátus lelőhelyeit a Kárpát-medence térképére vetítjük, úgy tűnik ez a kétféle letelepedés, vagyis a szállások elfoglalásának kétféle típusa könnyen felismerhető. Világosan kitűnik a gye-pű rendszer. K-en, D-en és Ny-on, míg az ország belső területein inkább a kisebb-nagyobb csoportok elhelyezkedése a törvényszerű.¹²

Ha a fazekas központokat azon területeken feltelezzük, ahol a lelőhelyek sokasodnak, talán nem tekinthetjük a véletlen játéknak csupán e jelenséget. A fazekasok csak letelepedett életmód mellett képesek termelni, mások igényeit kielégíteni. Kétségtelennek tűnik, hogy a társadalmi fejlettség azon fokon kellett állniuk az avaroknak, mely a munkamegosztásnak már kialakult formajegyeit magán viselte.¹³

E két települési rendszer, mint láttuk, kétféle életmódot takar. Felvethető ez esetben, hogy e kettősség két népet jelenthet. Kettéválasztani e két népet úgy tűnik csak komplex vizsgálatok sokaságával lehetséges, s e helyzetet még az a tény is súlyosbítja, hogy az avar foglалás időpontjában a Kárpát-medencében már eleve több etnikum töredékét találhatták.

Avarkori kutatásunk alapvető hiányosságát abban a tényben kereshetjük, hogy e kor kerámia-művességének vizsgálatát csak részben végeztük eddig el.

Míg a fémművesség kérdéseinek tisztázásával kapcsolatban könyvtári irodalom áll rendelkezésünkre, addig a kerámiával csak részmunkák foglalkoztak, vagy néhány típus vizsgálatára szorítkoztak.¹⁴

A korai avar anyagban egy világos szürkére égetett, finoman iszapolt, korongolt, befésült vonal- illetve hullámvonalkötegekkel díszített kerámia típus jelent meg.¹⁵ Eredetével kapcsolatban három nézet áll szemben egymással. Az egyik nézet a helyi és Ny-i germán kapcsolatokat hangsúlyozza.¹⁶ A másik a helyi formákat nem elhanyagolva, egy Aral-tó vidéki eredet mellett foglal állást.¹⁷ Újabban született olyan nézet is, mely a formakincset, díszítésmódot a sztyeppe Ny-i területén kialakult hagyományokkal hozza kapcsolatba.¹⁸

E kérdésben két megfigyelést kell különösen hangsúlyoznunk:

1. Az edények elkészítésének technológiáját.
2. A formakincs alapjait.

Az első vizsgálati pontunkkal kapcsolatban nagyon egyértelmű választ kaptunk. Az edények elkészítésének technológiája teljesen elüt az eddig ismert technikától. Az iszapolás olyan tökéletes módszerekkel történt, s olyan finom szemcsésséget ért el az alapanyag, mint előtte soha nem tapasztalható a Kárpát-medencei anyagban. Égetési módszerei, kemencetípusai is egyértelműen K-re mutatnak, s nem hozhatók kapcsolatba helyi mesterségbeli tudással.¹⁹ E kerámia körnek legvitathatóbb és egyben legfontosabb alkotó-elemei a kulacsok és a kiöntőcsöves edények. Mind a Ny-i sztyeppéhez, mind a germán népek hagyatékához kötni kívánó szakirodalom abból a kétségtelen tényből indult ki, hogy az általunk is alapelemként megítélt típusok ismert és használt edények voltak e két területen élő népeknél. Így kézenfekvőnek tűnik, hogy a nomadizáló avarok vették át ezeket a formákat az edénykészítés mesterségével együtt. Itt ismét az avarkort megítélő szemlélettel találkozunk. A foglaló avarok egységes népként való felfogás nézetéből táplálkozik.

A Kárpát-medence térképére rávetítve e kerámia lelőhelyeit, világosan kirajzolódik a már többször megfogalmazott kettősség. Míg a peremvidékeken csak néhány darabbal találkozunk, addig a központi területeken tömeges előfordulással kell számolnunk.²⁰

Úgy tűnik, hogy a peremvidéken kialakított „gyepű”-ek területén élő nomadizáló etnikai csoport életmódjában a kerámia nem játszott jelentős szerepet, míg a központi vidékeken letelepedett életmódot feltételezve az itt élő etnikumról, a kerámiaművesség a mindennapok ritmusában is szerepet kapott.

10. BÓNA I., FAH 3 (1973).

11. TÓKEI F., Az ázsiai termelési mód Bp. 1968.

12. ROSNER GY., MAI 2 (1972) 45–50.

13. ROSNER GY., BAME 1 (1970) 40–95.

14. GARAM É., AE 96 (1969) 207–241.

ROSNER GY., A kora-avar szürke „díszkerámia”. (kézirat).

15. ROSNER GY., AA 14 (1971) 95–104.

16. BIALEKOVÁ D., SA 16 (1968) 205–227.

17. ROSNER GY., MAI 2 (1972) 45–50.

18. VÉKONY G., AE 101 (1974) 211–234.

19. ROSNER GY., A kora-avar szürke „díszkerámia”. (kézirat).

20. ROSNER GY., AA 14 (1971) 95–104.

A germánok által használt kulacsok mindkét oldalukon kidomborodnak és a nyak felszerelése az edény középtengelyére esik. Az Aral-tó mellékéről ismert kulacsok minden esetben féloldalasak. Csak az előlap domborodik ki erősen, míg a hátlap minden esetben lapos és a nyak szinte egy vonalban van a hát-lappal, s kissé hátra is hajlik. Ha az avar anyagban előforduló kulacsokat vizsgáljuk, kitűnik, hogy az esetek nagyobbik százalékában e féloldalas kulacsok körébe kapcsolhatók.²¹ Valóban az Aral-tó menti darabok zöme nem rendelkezik fülekkel, bár ez sem törvényszerű, de a fülek felszerelése a kulacsokra erősen másodlagos probléma és nem meghatározó jellegű.

A másik szembe tűnő típus a kiöntőcsöves edény. Az avar sírokból előkerült darabok legfontosabb formai eleme, hogy a kiöntőcsövek a vállból indulnak ki és mivel az edényeknek szinte nincs is nyakuk, csupán a perem alatt szűkítik kissé be, így a kiöntőcsövek tölcseeres szájukkal szépen hozzásimulnak a peremekhez. A germán edények kiöntőcsövei kivétel nélkül hengeres alakúak és a megnyújtott nyakból indulnak ki, soha nem simulnak a peremhez, hanem elállnak az edénytől. Az Aral-tó menti kerámiában pontos párhuzamai találhatók az általunk avar kerámiának tartott anyagban.²² A formai különbségek szembetűnése mellett talán a legfontosabb az, hogy az edények alapanyagában és égetési technológiájában van a való-ságos különbség.

A germán edények alapanyaga lényegesen soványítottabb, szemcsésebben iszapolt, színük sötétszürke és ez mind az alapanyag elkészítésének menetében, mind az égetési technikában komoly mesterségbeli el-különülésről vall. Egyetlen területen találkozunk olyan díszítési technikával, melynek feloldása csak a helyi elemek továbbélésével adható meg. A bepecsételéssel díszített edények esetében a magunk részéről haj-lunk arra a megállapításra, hogy a romanizációs faze-kasság tudása épült be az újonnan érkezett nép faze-kasságának tudásába.²³ Ezt a megállapítást erősíteni látszik, hogy ilyen jellegű kerámia kivétel nélkül a Dunántúlon, tehát a volt Pannonia területén került eddig elő.

A VII. sz. végén, s a VIII. sz. elején ismét egy telje-sen új típusú kerámia jelent meg a Kárpát-medencé-ben. Sárgára, vagy vörösre égetett, finoman iszapolt, korongolt, kis kerek fülű bögrék, kiöntőcsöves edé-nyek, palackok. Eredetiségével kapcsolatban az euró-pai kutatás egyhangzóan a „7 folyam” vidékére, vagyis Közép-Ázsiába határozza meg gyökereit.²⁴ Ezek az edények teljesen új formákkal jelentkeznek annak ellenére, hogy a palackok és a fületlen szilkék nagyon hasonlítanak a korai formákra. Nagyon fontos azon-ban hangsúlyoznunk, hogy az edények alapanyaguk-ban, vagyis annak előkészítési folyamatában egyálta-

lán nem térnek el a korai szürke edények alapanya-gától. Az égetési technológia már megváltozott. Míg a szürke színt a kiégetés közben lefojtott égetés adta, s ha a tüzet közben fojtják le, vagyis nem járja át az edényeket a füst, akkor sárga, vagy vörösés színt kap az edény.

Úgy véljük, ezt a tudást csak akkor ismerhették meg a mesterek, amikor már képesek voltak folyamatosan biztosítani a megfelelő mennyiségű hőt a kiégetés-hez. Amíg a hő megtartása miatt az edényégető bok-sákat le kellett sározniok, s csak a kihűlés után bon-tották fel, nem is lehetett más eredménye e folya-matnak. Amikor a hő fokozásának technológiáját meg ismerték, akkor találtak rá a sárga színű kerámia elő-állításának módjára. Ezt a megállapítást látszik iga-zolni, hogy az ide sorolható anyagban több olyan pél-dányt is találhatunk, melynek színe inkább a szürke edények színéhez áll közelebb, valamint az a tény, hogy a „7 folyam” vidékén kialakult kerámia-közpon-tok, műhelyek termékeivel azonos formakincset alkal-mazó Volga vidéki mesterek, nem ismervén az új ége-tési technológiát, edényeiket továbbra is szürkére égették.²⁵

A késői avar kerámia megjelenése természetesen nem jelentette a korai fazekas-központok megszűné-sét. Inkább azt véljük, hogy az újabb, keletről hozott mesterségbeli tudás beépült a már itt alkotó fazeka-sok munkájába. A termelés megnövekedett, igény is jelentkezett, s ez az életmód erős megváltozását is jelentheti. Bár a már tárgyalt két kerámia típusról ki-mondhatjuk, hogy egyik sem „díszkerámia”, hanem mindegyik célszerűen alkalmazott, minden nap hasz-nálatba vett, funkcionáló kerámia.²⁶ Egy dologra azon-ban használhatatlan volt, tűzön főzni nem lehetett benne, folyadékot csak forró kő bedobásával lehetett forralni. Már eddig is többször hangsúlyoztuk, hogy az avar társadalom már a korai fázisban sem volt egységes, de a Kárpát-medencében ez a társadalmi berendezkedés rohamosan átalakult. Nagymértékben tértek át a letelepedett, földművelő életmód folytatá-sára, s ez természetesen a táplálkozás strukturális vál-tozását is magával hozta. Az avar uralom második pe-riódusában egy újabb használati kerámia is megje-lent. Durvábban iszapolt, homokkal soványított, szem-csés alapanyagú fazekak, melyeknek égetési hőfoka meghaladta mindkét korábban tárgyalt kerámiánál használt hőfokot. Ez a fazéktípus már alkalmas volt a tűzön való forralásra, tehát a főzésre.²⁷ Ennek a típus-nak gyökereit szükségtelen lenne azokon a területe-ken keresnünk, mely az avarok népének kialakulásá-ban szerepet játszott. Valójában a Kárpát-medencében és közvetlen környékén élő népek hagyatéká-ban véljük megtalálni. Úgy tűnik, hogy ennek a típus-nak közép-európai jellege vitathatatlan.

21. ROSNER GY., MAI 2 (1972) 45–50.

22. BONA I., FAH 3 (1973)

23. ROSNER GY., MAI 2 (1972) 45–50.

24. GARAM É., AE 96 (1969) 207–241.

25. PLETNEVA SZ. A., MIA 75 (1959) 236.

26. ROSNER GY., A kora-avar szürke „díszkerámia”. (kéz-irat).

27. E kerámiának kiégetése 8–900 °C hőmérsékletet igényelt.

Az avar temetőkből előkerült kerámia legnagyobb mennyiségét a gyengén kiégetett, durván, kézzel formált bögrék teszik ki. Erről a kerámiáról a szakirodalom röviden csak annyit mond, hogy a sír számára készített kerámia. Bár e megállapítás véleményünk szerint nagyon summás és túl röviden és egyszerűen oldja meg a kérdést, sajnos, magunk sem tudunk felvetni újabb megoldási lehetőséget.

Hozzászólásunkban kísérletet tettünk arra, hogy a kerámia kutatás hiányosságaira a figyelmet felhívjuk. Míg a fémművesség kutatásának könyvtárnyi az irodalma, addig a kerámiával alig, vagy nagyon is keveset foglalkoztak. Az avar társadalom vizsgálatának megismerésére fordított erőfeszítések, időrendjének meghatározása, strukturális változásaira aligha kaphatunk választ, ha nem tudjuk megnyugtatóan megoldani a lakóhelyek felkutatását és értelmezését.

A telepeken a kerámia-töredékek azok a kézzel fogható, korhatározó régészeti források, melyeknek megszólaltatása csak abban az esetben valósítható meg, ha komolyan vesszük ennek az anyagnak teljes összegyűjtését és rendszerezését. Nehéz elfogadnunk a

népvándorláskor szakirodalmának ezt a hiányosságát, hiszen minden olyan korszak vizsgálatánál elengedhetetlenül szükséges a kerámia kutatása, ahol az írott források nehezen, vagy egyáltalán nem is értelmezhetők. Ha ezen a területen előbbre tudunk lépni, akkor ezzel párhuzamosan fokozott erőfeszítéseket kell tennünk az avarkori lakótelepek feltárására. Erre a munkára természetesen egy-egy kutató magános kísérlete alkalmatlan, így örömmel kell fogadnunk a Somogy megyei Múzeum kezdeményezését, mely egy közös, összefogott kutatás megindítására ösztönöz. Tekintettel arra, hogy a dél-dunántúli megyék szakember ellátottsága nem kielégítő, csakis arra gondolhatunk, hogy terepbejárásokkal rögzített lelőhelyeket az első periódusban megszondázzuk, s ha ezek a szondázó ásatások eredményesek, akkor több szakember összefogásával tegyünk kísérletet egy telep teljes feltárására. Mivel Tolna megyében ilyen kutatások már megindultak, kézenfekvő lenne, hogy e területen folytassunk intenzívebb bejárásokat és az avarkor kutatásának bázisát e megyére koncentráljuk.²⁸

Rosner Gyula

28. 1975 nyarán megindul a Szekszárd–Bogyiszló úti avar temető telepének feltárása.